

Образцова О. М.,

Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ІНВЕРСІЇ ПОЄДНУВАЛЬНОГО ТИПУ (на матеріалі англійської, російської та української мов)

Стаття аналізує інвертовані речення, встановлює статус інверсії як емпатичної або поєднувальної та виявляє когнітивну основу відповідних речень.

Ключові слова: *просте речення, поєднувальна інверсія, емпатична інверсія, актуальне членування речення, когнітивний чинник, лінійна організація висловлення.*

Статья анализирует инвертированные предложения, устанавливает статус инверсии как связующей или эмпатической и выявляет когнитивную основу соответствующих предложений.

Ключевые слова: *простое предложение, инверсия, эмпатическая, связующая инверсия, актуальное членение предложения, когнитивный фактор, линейная организация высказывания.*

The article offers analysis of inverted sentences, determining inversion as either emphatic or connecting, and revealing the cognitive basis of respective utterances.

Key words: *simple sentence, inversion, actual division of a sentence, cognitive basis of sentence linear arrangement*

Дослідження інверсії в побудові речення в мовах світу, зокрема, англійської, російської та української, є об'єктом уваги в межах загальної теорії порядку слів та комунікативних теорій. Інверсія трактується як препозиція всього присудка або його частини по відношенню до підмету в межах предикативного словосполучення або як перенесення будь-якого члена речення в “незвичну” для нього позицію відносно пов'язаного з ним компоненту словосполучення, зі зміною позиції або безвідносно до взаємного розташування підмета і присудка. З точки зору форми розрізняють повну та часткову інверсію; у зв'язку з необхідністю передачі комунікативного завдання – граматичну (для побудови питального речення в англійській мові) та стилістичну; з огляду на актуальне членування речення – інверсію поєднувальну (“прямий порядок слів”, нейтральну об'єктивну тема-рематичну послідовність), протиставлену емпатичній інверсії (послідовності “суб'єктивний” рема-тематичній, вживаній задля логічного або емоційно забарвленого наголошення на рематичному компоненті висловлення, щоб “одразу висловити основну думку”). Тобто, якщо результатом інвертування елемента є експресивно емоційне виділення цього члена речення або всього речення в цілому, така інверсія називається емпатичною, суб'єктивною, стилістично маркованою, на відміну від природної, об'єктивної, стилістично нейтральної поєднувальної. При цьому наголошується, що стилістична інверсія відрізняється від граматичної та поєднувальної тим, що при стилістичній інверсії не порушується “структурне значення” та зміст речення, його пропозиція, оскільки інверсія, як і просодика, служить акцентуванню елементів висловлення і пов'язана з прагматикою та емоціями розташування додатків відносно один одного і присудка. Незважаючи на відмінність підходів до вивчення явища та його трактування, всі лінгвісти єдині в думці, що інверсія в проаналізованих ними реченнях не є випадковою, що зміна відносної позиції елементів речення веде до певної зміни змісту висловлення (див., наприклад: [1-3; 5-7]).

Метою даної публікації є висвітлення та аналіз доволі частотних випадків вживання інверсії, які не можуть однозначно трактуватися як поєднувальна або емпатична інверсія, що викликає сумнів у виправданості такого розмежування.

Матеріалом для дослідження слугують прості повноскладні речення, виокремлені з творів художньої прози англійської, російської та української літератури 20 століття – для кожної з мов по 10000 прикладів, з яких інвертованими виявлено 5 % (англ. м.), 22 % (рос. м.) та 56 % (укр. м.).

Слід зазначити, що проведене дослідження базується на принципі розмежування у структурі речення обов'язкових і факультативних елементів як конститuentів синтаксичних структур [4], що дозволило уточнити поняття інверсії як таке розташування **обов'язкових** елементів речення, при якому весь власне присудок (повна інверсія) або його частина (часткова інверсія) знаходяться перед підметом. Дане визначення поширюється на всі комунікативні типи речення, оскільки нами інверсія не вважається відступом від граматичної норми мови, зокрема, і англійської. Випадки початкового розташування одного або декількох компонентів особово-дієслівного конститuenta присудка нами віднесено до проявів часткової інверсії, поряд з тими випадками, коли перед підметом знаходиться допоміжне дієслово. Якщо ж речення починається з обставини, що є факультативним елементом речення, тобто модифікатором, то такі висловлення як інвертовані нами не розглядалися: модифікатор як необов'язковий, факультативний член речення не може претендувати на зафіксоване місце в його структурі і, відповідно, міняти цю позицію на іншу.

В результаті проведеного дослідження виявлено, що в українській мові інвертовані і неінвертовані речення дають приблизно однакову кількість варіантів (44 % – 56 %), як і варіативність повної та часткової інверсії (46 % – 54 %), а при виключно незначній (лише 5 %) частотності вживань інвертованих речень в мові англійській кількість різних варіантів (37) інвертованих речень перевищує відповідну кількість варіантів інвертованих речень в вибірках російської та української мов, при тому, що кількісне відношення варіантів з повною та частковою інверсією в англійській та російській мовах є однаковим: по 70 % та 30 % відповідно.

Проаналізований корпус прикладів мовного матеріалу частково підтверджує справедливості загальноновизнаного твердження про логічне і емоційне акцентування уваги на інтонаційно і ритмічно виокремлюваній

ремі висловлення за допомогою побудови за принципом від “нового” (невідомого, важливого), до старого (відомого, даного). Спостереження над матеріалом виявляє і те, що про емоційне забарвлення аналізованих речень сигналізує і наявність лексем оціночного характеру (наприклад, *How, Never, Only, Как, Плювала*): *I watched his face, sculptured and melancholy in the candlelight, sculptured and proud, like a mask created at our beginning. It was an unspeaking face, obsessed forever by the fire which had formed it. Only in my own memory was it my brother's face.* – ‘Я вдивлявся в його обличчя, гордівливе й засмучене, в світлі свічки воно здавалося прекрасною, вилитою з металу маскою початку віків. Це обличчя не виражало нічого, крім віковичної тортури вогнем, який його сформував. Тільки пам’ять моя ще говорила мені, що це обличчя мого брата.’ [5, с. 294]; *Ain't you a good scholar!* [V]p+S + [Cs]p – ‘Молодець, хороший ученик!’ [9, с. 55]. *How different again looked the kitchen this morning, swirling with smoke and sunlight.* [CsV]p+S – ‘Як незвично виглядала кухня цього ранку, здавалося, все крутиться в серпанку диму та сонячного світла’ [9, с. 67]; *Новыми мужскими фасонами интересуются люди “без царя в голове”* [4, с. 46]; *Плювала я на тебе* [1, с. 28].

В матеріалах з усіх трьох мов засвідчено випадки очевидної поєднувальної інверсії, маркером відповідного статусу якої зазвичай визнається наявність повторів та анафоричних заміни: *I said in distress, “You should have written to your master. You know the address of Castle Faillie, surely?” “Aye, that I do... But ye must know that there are many in the Highlands like me’s, who canna read nor write.”* – ‘Я сказала з досадою: “Вам би слід було написати Вашому хазяїнові (= Що ж ви не написали ...). Ви ж знаєте адресу Замку Фейлі, правда?” “То так, це-то я знаю ... Але Ви, вірно, знаєте, що тут у Горах, багато хто, як і я, не вміють ані писати, ні читати”’ [11, с. 188]. У цьому діалозі послідовно змінюються тема-рематичні компоненти висловлень: припущення “*know the address of Castle Faillie*” в репліці-питанні є ремою, але у відповідній репліці її анафорична заміна “*that I do*” виступає тематичним елементом. Точно так само продовження у відповідь репліки “*ye must know*” (Ви повинні б знати / ймовірно знаєте), що є анафоричним перифразуванням тематичного елемента “*You should have*” (вам би слід було / ви повинні були б, але не зробили) першого речення репліки, є ремою відносно “*that I do*”. Той же елемент “*ye must know*” виступає темою відносно “*there are many in the Highlands like me’s, who canna read nor write*”. Таким чином забезпечується збереження ланцюгової тема-рематичної організація діалогу. Інвертування додатку “*that*” в рамках структури комплементації “*that I do*” сприяє також і акцентуванню уваги на рематичному компоненті “*who canna read nor write*” у відповідній репліці.

У наступних прикладах вся структура першого речення відповідних фрагментів при анафоричній його заміні набуває статусу теми у подальшому реченні: *But what could have alarmed him? That I don't know.* ‘Але що могло його так налякати? Цього я не знаю’ [7, с. 21]; *She'll be all right by next Thursday though. Of that he was positive.* ‘До наступного четверга вона буде в повному порядку. У цьому вона була впевнена’ [10, с. 53]; *At least finish your course, get your degree.* ‘Принаймні закінчи коледж, отримай диплом. ... Але навіть цього я не міг зробити’ [6, с. 17].

Аналогічні закономірності спостерігаємо в текстах російської та української мов. У виборці російської мови поєднувальна інверсія зареєстрована в своїх повній та частковій формах. Повна інверсія спостерігалася при інвертуванні додатку(ів) і наступного за ним особово-дієслівного конституента присудка в позицію перед підметом. Так, наприклад, про тематичний статус займенникового елемента в структурі відповідного висловлення свідчить наявність в реченні анафоричної заміни елемента попереднього речення на займенник “це” чи словосполучення з таким або йому подібним займенником: *От этого зависит будущее мира. Особенно этим заклинанием славятся критики* [4, с. 6, 22].

При частковій інверсії в початкову позицію висувається додаток (додатки), особово-дієслівний же конституент звично слідує за підметом, як це простежується в 37% випадків інверсії у матеріалах російської мови. Такі висловлення з частковою інверсією зазвичай трактуються як випадки поєднувальної інверсії. Наприклад, речення *“Волка они увидели только через три часа.”* [4, с. 10] починає розділ повісті Ю. Семенова “На “козле” за волком”. На попередніх двох сторінках власне тексту повісті лексема “вовк” не згадується, проте на сторінках 3-7 вона зустрічається в тексті шість разів і ще один раз замінена лексемою “хищник”. Ситуація пошуку хижаків і полювання за ними є об’єктом розповіді, на що першим натяком служить назва повісті. Виходячи з викладеного, статус аналізованого речення визначається як тематичний: саме це речення забезпечує поєднання можливої компетенції читача на основі його попереднього досвіду та знань про світ з подальшою розповіддю автора. Саме ж речення також може бути розглянуто як тема-рематична побудова: “Волка” – тема + рема – “они увидели только через три часа”. Проаналізуємо ще приклад з подорожніх записок про Японію Ю. Семенова:

“Чиновник, “знавший” англійский, ткнул пальцем в блок сигарет и категорически покачал головой.

– Why? – спросил я. – Почему?

– Yes, – решительно ответил чиновник и добавил: – No ...

После чего сигареты мои он отобрал” [4, с. 30]. Елемент “сигарети” є тематичним на тій підставі, що він є об’єктом уваги автора повісті в даному уривку і вже згадувався в попередніх реченнях. Інвертування даного додатка в позицію перед підметом сприяє і логічному виділенню рематичного компонента (присудка “отобрал”), і створенню ефекту іронії. Оскільки митними правилами провезення такої кількості сигарет дозволено, дії митника слід розцінювати як невинувдане свавілля. Іронія в тексті фрагмента побудована і на інших антитезах: дійсність спростовує стереотипні власні сподівання оповідача і запевнення інших про погоду в Японії, про знання англійської мови всіма чиновниками, пов’язаними за родом діяльності з іноземцями і т.п. Таким чином, в випадках очевидної поєднувальної інверсії тематичний статус початкового елемента (або речення в цілому) забезпечується, перш за все, попереднім контекстом, а також пресуппозиціями, які (на думку автора тексту) мають бути наявними в свідомості комунікантів (наприклад, автора та читача).

Однак нами виявлено низку прикладів, в яких прояви інверсії (часткової і повної) не можна однозначно кваліфікувати як емпатичну або поєднувальну. Не є ці речення і прикладами граматичної інверсії, тому що вжита вона в розповідних реченнях, наприклад: *She pulled me inside with one hand, saying nothing. In the hall stood Dolores.* 'Вона, нічого не кажучи, втягнула мене в зал. У залі стояла Долорес' [5, с. 95] – повна інверсія; наступні приклади – з частковою інверсією: *Свої хатні суперечки ми розв'яжемо потім. Свого замісника Караулов зустрів веселими вигуками. Скупими фразами й сумними фактами змлював осавул Медяник безпорадний штаб новоявленого уряду* [3, с. 41, 46, 36]. *Холодно зупиняються на Шпачисі його випукло риб'ячі очі.* [1, с. 57]; *Скрутце настало для Єльки життя.* [1, с. 49].

Повна інверсія додатку(ів) і наступного за ним(и) особово-дієслівного конститuenta присудка у матеріалах української мови виявлена найчастотнішим варіантом інверсії, наприклад: *Народили нас матері під кривавим знаком зодіаку* [1, с. 23]; *Тоді нас не злякає жодна анархія, жодні шургани і буревії* [3, с. 42]. Так, у контексті викладу подій останнє з наведених речень є кульмінаційним для уривку, що описує засідання Національної Ради народностей Кавказу при Тимчасовому уряді. Попередні сторінки тексту представляють послідовне і неодноразове згадування про неминучість природної та асоціативно пов'язаної з нею соціальної бурі (*шурган*). Об'єктом обговорення в Раді стає ситуація, що вимагає термінових превентивних заходів, спрямованих на скорочення і запобігання наслідків таких катаклізмів. У результаті викладу плану заходів, частина якого вже виконана, персонаж М.О. Караулов і вимовляє висловлення, що аналізується. Як і в описаних вище прикладах з вибірки російської мови, дане речення підготовлено попереднім висловленням, що, здавалося б, забезпечує йому тематичний статус – практично, всі лексеми даного висловлення раніше згадувалися в тексті. Однак повна інверсія всієї структури комплементативної і внутрішня інверсія конститuentів даної структури в сукупності з повторюваною лексемою "жодний" у формах жіночого і чоловічого роду в однині та множині, а також наявність негативної частки "не" логічно акцентують і протиставляють дане речення попередньому контексту, надають реченню статус реми. Тому в такому вживанні інверсію слід визнати "емпатичною". Аналогічно в матеріалах російської мови: *Теперь не проламыванием черепа сопернику можно пленить женщину, но технической умелостью.* [4, с. 46]. Тобто, інверсію в наведених реченнях та у висловленнях, подібних до них, можна визнати одночасно і поєднувальною (за сукупністю формальних характеристик), і емпатичною (за контекстним змістом).

Даний приклад і багато інших з вибірок трьох мов свідчать про неоднозначність і певну штучність поділу інверсії на стилістично нейтральну (тема-рема-тичну) і емпатичну (рема-тема-тичну). Так, в половині випадків поєднувальної інверсії вона проявляється на стику речень і служить рамковою побудовою дзеркально відбитих послідовностей одних і тих же синтаксичних структур. Наприклад: *I had indeed forgotten, an oversight which indicated how little this signal meant to me. But to my mother it meant a great deal.* 'Я дійсно забула, моя забудькуватість свідчила про те, як мало для мене значив цей сигнал. Але для мами він означав багато' [5, с. 193]. У даному випадку також спостерігається послідовна зміна тема-рема-тичного статусу безпосередньої послідовності частин уривку тексту: "I had indeed forgotten" – тема + рема – "an oversight"; "I had indeed forgotten, an oversight" – тема + рема – "which indicated"; "indicated" – тема + рема – "how little this signal meant to me". Але рема-тичний статус "how little" в "little meant" зберігається саме завдяки інверсії. Далі триває тема-рема-тичний ланцюжок: "this signal" тема + рема – "meant to me."; "this signal meant to me." – тема + рема – "But to my mother"; "to my mother" – тема + рема – "it meant a great deal", рема-тичний статус "a great deal" зберігається і в "it meant a great deal". В цих послідовно розташованих реченнях протиставляються частини висловлень, що говорять про значущість сигналу для двох персонажів. Повтор присудка, вираженого структурою комплементативної (змістовим дієсловом "to mean" і прийменниково-іменним додатком "to me" – "to my mother") безпосередньо на стику речень дозволяє акцентувати увагу на відмінності в ступеню значущості, вираженою модифікатором "how little" – "a great deal" в рамках структури модифікації з присудком як головним конститuentом ((*little meant to me*) – (*meant a great deal*)). Часткова (як у даному прикладі) інверсія об'єктного комплементу в початкову позицію в реченні створює ефект акцентованого протиставлення співвідносних частин уривка тексту – тобто сприяє їх логічному та емоційному виділенню. Отже, в випадках, подібних до розглянутого, інверсію необхідно визнати одночасно і поєднувальною, і емпатичною, що не зовсім корисно з усталеними твердженнями.

У певній частині прикладів стилістичної маркованості та емоційного забарвлення речення в рамках відповідних контекстів не виявляють, а з точки зору актуального членування, речення організовано за тема-рема-тичною послідовністю. Так, матеріали англійської мови виявляють речення з повною інверсією, які складають 69,74% від усіх інвертованих речень, що не містять однорідних обов'язкових елементів і представлені п'ятьма варіантами відносної позиції обов'язкових членів цих речень. Найбільш частотним варіантом (78,5%) від випадків повної інверсії є варіант з препозицією адвербіального комплементу, наприклад: *To his right stretched a long gallery like living-room.* 'Направо від нього тягнулася довга галерея, схожа на вітальню' [8, с. 35], у висловленнях даного варіанту 74,7% випадків повної інверсії складають речення з початковим ненаголошеним *there*, наприклад: *There was silence.* 'Запала тиша' [11, с. 36]). *She pulled me inside with one hand, saying nothing. In the hall stood Dolores.* 'Вона, нічого не кажучи, втягнула мене в зал. У залі стояла Долорес' [5, с. 95].

Тематичний характер початку речень заданий самою екстралінгвістичною ситуацією, яка є об'єктом оповіді. Наприклад: речення *Встретил нас продюсер Сасаки-сан. Потрясли меня открытые сейфы.* відібрані з подорожніх нотаток Ю. Семенова про Японію. Ситуація подорожі з самого початку передбачає можливість зустрічей, супроводу гостя представниками приймаючої сторони, зміну вражень, і, як правило, прояви подиву, потрясіння, захоплення і т.п. Отже, така лінійна побудова аналізованих висловлень в рамках відповідного контексту відображає природний хід подій, і тому інверсія є стилістично нейтральною.

Зазвичай в лінгвістичній літературі така інверсія позначається як "связующая", поєднувальна, застосування якої виправдовується необхідністю збереження тема-рема-тичної послідовності частин висловлення в

рамках контексту. Але аналізовані приклади “не вписуються” в загальноновизнані параметри такої інверсії. У попередніх фрагментах відповідних контекстів відсутні будь-які лексеми, синонімічні тим, що вжиті в аналізованих реченнях. Дані речення не є повторами або прямими продовженнями попередніх висловлень в рамках відповідних фрагментів текстів. Такі висловлення сприймаються як природні, емоційно нейтральні, і є типовими для, зокрема, композиційно-мовленнєвої форми тексту “оповідь”. Послідовність обов’язкових елементів у таких реченнях, як виявлено, в мовленні відбиває об’єктивну послідовність сприйняття свідомістю мовця і, відповідно, слухача / читача певного фрагменту світу або відображає розгортання подій у часі [4]: **Встретил нас продюсер Сасаки-сан. Потрясли меня открытые сейфы.** (див. аналіз вище) *Скупими фразами й сумними фактами змалював осавул Медяник безпорадний **стац** новоявленого уряду* (спочатку подано факти без зайвих коментарів, усвідомлення яких приводить до висновків). *Свої хатні **суперечки ми розв’яжемо** потім* (суперечки вже існують, їх розв’язання відкладено на майбутнє). *Свого **замісника Караулов зустріє** веселими вигуками* (коли увійшов замісник Караулова, його побачили і почали вигукувати). *She pulled me inside with one hand, saying nothing. **In the hall stood Dolores*** (оповідач увійшов, окинув зором кімнату і побачив Долорес). Наступне висловлення також свідчить про послідовність “бачення” місця події оповідачем (зорове сприйняття кімнати як нероздільного цілого, виокремлення фона і на його тлі – людини): ***In the drawing room, furnished with colorful charm, sat Elizabeth Quincy.*** ‘В вітальні, мебльованою з чарівною яскравістю, сиділа Елізабет Квінсі’ [12, с. 45]. Аналогічно у матеріалах російської та української мов: *В городе в тот день **меня поразило** невиданное уличное **оживление*** [2, с. 56]; ***З одного краю селища сага блищить, з другого – облуплений собор біліє. Старовинний, козацький. А перед вікнами селища, за вицняками, за Дніпром, ніч крізь ніч палахкотить ятрово домен, вулканиться червоно. Там народжується метал*** [1, с. 5].

Контекстний, комунікативний та структурний аналіз таких висловлень дає підстави для висновку, що зміна позиції комплементів особово-дієслівного конститuenta присудка, часто пов’язана з винесенням в позицію перед підметом усього присудка, відображає закономірності сприйняття свідомістю людини фрагменту її оточення.

Таким чином, розмежування інверсії на емпатичну та поєднувальну є доволі штучним і, в багатьох випадках, невиправданим. Зокрема, прояви інверсії як відображення послідовності сприйняття оточення мовцем не підпадають під визначення поєднувальної або емпатичної інверсії, їх слід визнати не просто природними, нормативними, стилістично нейтральними, а і когнітивно зумовленими.

Когнітивна основа лінійної організації відповідного типу речень дає підстави гіпотетично припустити, що характер таких побудов є типовим, загальним, єдиним для багатьох мов. Коректність чи випадковість гіпотетичного твердження про універсальність лінійної організації таких висловлень може бути перевірена і спростована або підтверджена при аналізі подібного типу речень в інших мовах світу.

Література:

1. Абабкова М. И. К вопросу о средствах выражения коммуникативной перспективы предложения // ТИПОЛОГИЯ ЯЗЫКА И ТЕОРИЯ ГРАММАТИКИ. Материалы Международной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения С. Д. Кацнельсона 27-30 ноября 2007 г. // http://iling.spb.ru/grammatikon/mater/dsk2007/tez2007_ababkova.pdf,
2. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. / В. Г. Гак – М. : Добросвет, 2000. – С. 203-204;
3. Зауэр С. В. Функциональные особенности предложений с пространственной семантикой в телевизионных новостных передачах. // Предложение и слово. Межвузовский сборник научных трудов. – Саратов: издательский центр “Наука”, 2008. – С. 45-46.
4. Образцова О. М. Лінійна організація висловлення в англійській, російській та українській мовах [монографія] / О. М. Образцова. – Харків: БУРУН КНИГА, 2012. – 384 с.
5. Павлова А. В. Интерпретация акцентной структуры высказывания при восприятии письменной речи // Acta linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований Российской академии наук / Отв. ред. Н. Н. Казанский. – Т. III. – Ч. 3. – СПб. : Нестор-История, 2007. – С. 65-118. http://iling.spb.ru/pdf/alp/alp_III_3.pdf Стр 66-67;
6. Циммерлинг А. В. Порядок слов в русском языке // Текст, Структура и семантика. Доклады XI международной конференции. – М. : МГГУ, 2007. – С. 138-151.
7. László Hunyadi: Grouping, the cognitive basis of recursion in language. – Argumentum, 2 (2006). – 67-114. – Kossuth Egyetemi Kiadó (Debrecen)

Список джерел ілюстративного матеріалу:

1. Гончар О. Собор [Текст] / Олесь Гончар. – К: Дніпро, 1989. – 270 с.
2. Каверин В. Два капитана [Текст]: роман /Вениамин Каверин. – К. : Веселка, 1985. – 607 с.
3. Капельгородський П. Шурган [Текст]: роман / Пилип Капельгородський // Капельгородський П. Твори. [В 2 т.] – К. : Дніпро, 1982 – Т.1. – 605 с.
4. Семенов Ю. На “козле” за волком [Текст] / Юлиан Семенов. – М. : Московский рабочий, 1974. – 704 с.
5. Baldwin J. Tell me how long the train’s been gone [Текст] : A novel / James Baldwin. – NY: Laurel Edition, 1978. – 370 pp.
6. Bawden N. A Woman Of My Age [Текст] : A novel / Nina Bawden. – L. : Penguin Books, 1967. – 174 pp.
7. Christie A. The Man In The Brown Suit [Текст] : A novel / Agatha Christie. – L. : Pan Books, 1960. – 190 pp
8. Fowles J. The Magus. [Текст] : A novel / John Fowles. – N.Y. : Dell Publishing Co., Inc., 1969. – 605 pp.
9. Jakes J. The Americans [Текст] : A novel / John Jakes. – N.Y. : A Jove Books, 1980. – 800 pp.
10. Lee L. Cider with Rosie [Текст] : A novel / Laurie Lee. – L. : Penguin Books Ltd., 1978. – 231 pp.
11. Randal R. The Watchman’s Stone [Текст] : A novel / Rona Randal. – Ballantine Books, 1976. – 240 pp.